اسلام جي تبليغ ۽ اسلام مخالفن سان حضور ﷺ جو سلوڪ

☆ڊاڪٽر عبدالرزاق گهانگهرو

اسلام ڪامل ۽ مڪمل دين آهي. اسلامي تعليمات جو مرڪز ۽ سرچشمو قرآن پاڪ ۽ سنت رسول ﷺ آهي. ٻين لفظن ۾ ايئن ڪٿي چئجي ته اسلام زندگي گذارڻ جو هڪ پاڪيزه طريقو آهي جيڪو حضور ﷺ جي سيرت جو آئينو آهي. پاڻ ڪريمن ﷺ جي جدوجهد جو مقصد انساني فلاح جي سمورن شعبن تي مشتمل آهي. ان لحاظ کان انسان جي اجتماعي نظام سان تعلق رکندڙ ڪوبه اهڙو شعبو نه آهي جنهن جي هر هڪ حصي ۾ تبديلي آڻڻ ۽ ان کي دين الاهيءَ جي تابع ڪرڻ جي جدوجهد ڪرڻ سندس زندگيءَ جو مبارڪ مقصد هو ۽ ان ۾ ڪوبه شڪ ناهي ته پاڻ سڳورا صه پنهنجي انهيءَ انقلابي جدوجهد ۾ هر لحاظ کان ڪامياب ۽ سرخرو نظر اچن ٿا.

علمي نقطه نگاهه سان پاڻ سڳورن ﷺ جن جي مبارڪ زندگيءَ جا ٻه پهلو تمام گهڻو نمايان آهن جيڪي حقيقت ۾ هڪ ئي پهلوءَ جا ٻه جزا آهن يعني اسلام جي تبليغ ۽ ان کي نه قبول ڪندڙن سان سهڻو سلوڪ ڪرڻ. انهيءَ جو عملي اظهار هڪ طرف قرآن پاڪ ۾ احڪامن جي شڪل ۾ موجود آهي ته وري ٻئي طرف پاڻ ڪريمن ﷺ جي ذاتي عملي زندگي ۽ سندس سنت تي مشتمل آهي. ان سلسلي ۾ تاريخي ماخذن ۽

☆پروفيسر اسلاميات مهراڻ يونيورسٽي ڄامشورو

سيرت طيبه جي ڪتابن ۾ جيڪو اڻ ڪٿ مواد موجود آهي سو بلڪل واضح ۽ صاف انداز ۾ بيان ڪيل آهي. هڪ سچي مسلمان جي لاءِ ان جي پيروي ڪرڻ کان سواءِ ڪو چارو ئي نه آهي. تحقيقي لحاظ کان ان ۾ واڌارو ته ڪري سگهجي ٿو ليڪن ان ۾ گهٽتائي ڪرڻ جو ڪنهن کي به ڪو اختيار نه آهي.

سيرت طيبه جي مطالعي مان واضح ٿئي ٿو ته پاڻ سڳورن ﷺ جن جي ولادت با سعادت جي زماني ۾ دنيا ڪفر و گمراهي، جهالت ۽ ذلالت جي اونداهين ۾ وڪوڙيل هئي، اخلاق ۽ حياء جو نالو ۽ نشان ئي نه هو، قتل و غارت، ظلم ۽ خونريزي عام هئي. اهڙي بد ترين معاشري ۾ حضور صه پنهنجي اعليٰ اخلاق ۽ ڪردار جي ڪري نهايت بلند مرتبي تي نظر اچن ٿا. جيتوڻيڪ جو معاشري جو هر فرد خود غرض ۽ مفاد پرست بنجي چڪو هو ليڪن ان هوندي به سندن نظر ۾ پاڻ ڪريم ﷺ کان وڌيڪ بهترين اخلاق ۽ ڪردار وارو ڪو به شخص انهيءَ معاشري ۾ موجود نه هو. اهو ئي سبب هو جو انهن اعليٰ اخلاقي صفتن جي ڪري مڪي جو هر فرد پاڻ ڪريم صه کي صادق ۽ امين ڪري سڏيندو هو.(۱)

نبوت ۽ رسالت اصولي طور تي تبليغ ڪرڻ ئي آهي انهيءَ لحاظ کان سمورا نبي سڳورا حق جا داعي ۽ مبلغ هئا. ان صورت ۾ پاڻ ڪريم ﷺ جن سڀ کان وڌيڪ اعليٰ درجي جا ڪامياب ترين مبلغ ثابت ٿيا آهن، جنهن جي خاص ۽ مخصوص تبليغي انداز سان اهڙو انقلاب برپا ٿيو جنهن جو مثال انساني تاريخ پيش نه ٿي ڪري سگهي. ان لحاظ کان سندن سموري زندگي هڪ بي مثال داعي ۽ مبلغ جي زندگي آهي. هجرت کان پوءِ جيتوڻيڪ سندن اها حيثيت نه رهي، جيڪا مڪي ۾ هئي

ليڪن ان هوندي به پاڻ اسلام جا داعي ئي هئا. محققن پاڻ ڪريم ﷺ جي دعوتي ڪاميابين جو راز صرف ۽ صرف سندن ڪامياب ۽ بااصول تبليغ ئي ٻڌايو آهي. پاڻ ڪريم صه جو تبليغي طريقه ڪار انساني نفسيات جي عين مطابق هو. پاڻ سڳورن ﷺ جي مخالفت ۽ ڪين اسلام جي اشاعت کان روڪڻ ۽ هراسان ڪرڻ جو آغاز ان وقت کان ئي شروع ٿي ويو هو جڏهن پاڻ سڳورن پنهنجي رسالت جو اعلان ڪوهه صفا کان ڪيو. انهيءَ ڏينهن کان گار گند، مسخري ۽ ٺوڪ، جسماني ايذاء ڏيڻ، دنياوي لالچ، معاشي ۽ معاشرتي بائيڪاٽ، تحقير ۽ تذليل، ڪوڙي ۽ بي بنياد پروپيگنڊا، بي مهل سوال جواب جهڙا رذيل طريقا استعمال ڪيا ويا، جن جو مقصد پاڻ سڳورن صه کي حق جي تبليغ کان روڪڻ ۽ اسلام جي اشاعت جي تحريڪ کي ختم ڪرڻ هو، ليڪن پاڻ سڳورا ﷺ انهن سمورين مصيبتن کي خوش دليءَ سان برداشت ڪندا رهيا.(٢)

حضور ﷺ جي تبليغ جو مقصد صرف تبليغ ڪرڻ ئي نه هو بلڪ تبليغ جي ذريعي الله تعاليٰ جي دين کي عام ۽ غالب ڪرڻ هو ۽ اها حقيقت آهي ته دين ٽڪراء سان عام ۽ غالب نه ٿيندو آهي بلڪ داعيءَ جي اعليٰ اخلاق صفتن ۽ ڪردار جو اثر مخالف کي سوچڻ تي آماده ڪندو آهي جنهن جي ڪري هو گمراهيءَ کي ڇڏي حق جي راهه کي اختيار ڪرڻ تي سوچڻ شروع ڪندو آهي انهيءَ لحاظ کان جڏهن سيرت طيبه جو مطالعو ڪريون ٿا ته اسان کي پاڻ سڳورن ﷺ جي تبليغي جدوجهد ۾ درجي بدرجي ڪوشش سان گڏ و گڏ مخاطب سان سندس نفسيات ۽ عقلي معيار جي مطابق سهڻو برتاءُ ڪرڻ به سمجهه ۾ اچي ٿو. پاڻ سڳورن ﷺ جي تبليغي زندگيءَ ۾ جنهن اعليٰ وصف سڀ کان اهم

ڪردار ادا ڪيو آهي سا سندن رحمت واري صفت آهي. قرآن پاڪ سندن نبوت جو مقصد انهيءَ رحمت جو اظهار قرار ڏنو آهي. جيئن ارشاد خداوندي آهي:

”وما ارسلنک الا رحمة للعالمين“

(يعني (اي محمدﷺ) اسان توکي سمورن جهانن
لاءِ رحمت بڻائي موڪليو آهي)

انهيءَ رحمت جي وصف کي پاڻ سڳورن ﷺ جي مبارڪ زندگيءَ ۾ نمايان طور تي سهرد ڪيو ويو هو. هڪ ٻي آيت ۾ الله تعاليٰ انهيءَ وصف کي پنهنجي خاص رحمت جو نتيجو قرار ڏنو آهي:

”فبما رحمة من الله لنت لهم و لو كنت فظا غليظ القلب
لانفضوا من حولک“(٤)

(يعني الله جي رحمت جي ڪري توهان ماڻهن سان
نرم دل ٿيا آهيو ۽ جيڪڏهن توهان سخت دل هجو ها
ته هي توهان کان پري ٿي وڃن ها)

اهو ئي سبب هو جو پاڻ سڳورا ﷺ انهيءَ فطرتي رحمت جي ڪري امت جي حق کي قبول نه ڪرڻ جي ڪري پريشان ۽ بي قرار نظر ايندا هئا. پاڻ سڳورن ﷺ جو فڪر اهو ئي هو ته ڪهڙيءَ طرح سمورا انسان گمراهيءَ کي ڇڏي اسلام جي سلامتيءَ واري راهه اختيار ڪرڻ وارا بڻجي وڃن. پاڻ سڳورن ﷺ جي انهيءَ فڪر ۽ بي قراريءَ کي قرآن پاڪ ۾ هنن لفظن ۾ بيان ڪيو ويو آهي:

”فلعلک باخع نفسک علیٰ آثارهم“ (٥)

(متان انهيءَ جي ڪري پنهنجو پاڻ کي هلاڪ ڪري ڇڏين)

دراصل هيءَ اها بي قراري هئي جنهن جي ڪري پاڻ ڪريم

ﷺ اسلام جي مخالفن جي هر ظلم ۽ جبر کي خوش دليءَ سان برداشت ڪندا رهيا. ايتري قدر جو پاڻ سڳورن ﷺ هر ان ادا کي اختيار ڪرڻ پنهنجو فرض سمجهيو جنهن جي ڪري اسلام جا مخالف اسلام جي طرف مائل ٿي،ٿي سگهيا. جيڪڏهن ڪو ظلم مٿان ظلم ڪري ٿڪجڻ کان پوءِ حق جي دعوت ڏانهن متوجهه ٿي سگهيو ٿي ته پاڻ سڳورن صه ڪين اهڙو ته ٿڪايو جو ونن حق جي دعوت کي قبول ڪرڻ کان سواءِ پيو ڪوبه چارو ئي نه رهيو ۽ جيڪڏهن ڪو شخص عفو و درگذر، احسان ۽ ايثار، محبت ۽ شفقت جي ڪري اسلام جي طرف مائل ٿي سگهيو ٿي ته پاڻ سڳورن صه اعليٰ اخلاقي صفتن کي بلند ڪردار جي سانچي ۾ اهڙو ته ورجائي ڏيکاريو جو اهو سندن ئي شاياِن شان هو. هيءُ اخلاق جو اهو اعليٰ مقام آهي جنهن کي قرآن پاڪ ۾ "انک لعلیٰ خلق عظيم" (٦) سان تعبير ڪيو ويو آهي. هڪ مسلمان ۽ رسول الله ﷺ جي سچي پيروڪار لاءِ اسلام جي مخالفن سان سهڻو برتاءُ حضور صه جي اسوه جي روشنيءَ ۾ انهيءَ جذبي جي بنياد تي هئڻ گهرجي. هيٺ اسان، انهيءَ نقطي نظر کي سامهون رکندي روشني وجهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

١ـــ خير خواهي:

قرآن پاڪ ۾ انبياء عليهم الصلوات والسلام جي لاءِ نصح يا ناصح جا لفظ ڪتب آندا ويا آهن. جنهن مان معلوم ٿئي ٿو ته نبين سڳورن جو ڪلام ناصحانه ڪلام هوندو آهي يعني انهن جي هر عمل جو اصلاح ۽ خير خواهي هوندو آهي. جڏهن ڪنهن جو هر عمل خير خواهيءَ جي جذبي سان هوندو آهي ته عام ماڻهو جو ان جي لاءِ پنهنجائپ جو احساس جنم وٺندو آهي، جنهن جي ڪري عزت، محبت ۽ احترام جا جذبا وجود ۾ ايندا آهن. پاڻ ڪريم صه انهيءَ نفسياتي ۽

اخلاقي پهلوءَ کي اهڙي حڪيمانه انداز سان اجاگر ڪرڻ جي ڪوشش فرمائي جو سندن بدترين مخالف به موافق بنجي ويا. هندو سيرت نگار سوامي لڪشمن پرشاد لکي ٿو ته«مڪي جي فتح جي تاريخ ساز موقعي تي اسلام جي پيغمبر صه ثابت ڪري ڏيکاريو ته پنهنجي جاني دشمن سان افضل ترين رحم جو مظاهرو ان وقت آهي جڏهن توهان کي ڪائنس انتقام وٺڻ جي پوري طاقت ميسر هجي. هيءُ اهڙو اعليٰ ترين اخلاقي مظاهرو ۽ واقعو آهي جنهن جو مثال پيش ڪرڻ کان انساني تاريخ قاصر آهي.»(٧)

٢ـ صبر ۽ تحمل:

صبر ۽ تحمل اسلامي عمل جو بنياد ۽ اسوه رسول صه جو خصوصي امتياز آهي. هيءُ اها اعليٰ اخلاقي صفت آهي جنهن کان سواءِ ايمان ۽ اسلام جو تصور بي معنيٰ بنجي وڃي ٿو. قرآن پاڪ اڪثر سڌي يا اڻ سڌي طرح صبر جي باري ۾ نازل ٿيل آهن. پاڻ ڪريم صه جي مڪي زندگي صبر ۽ تحمل جو اعليٰ مثال آهي. پاڻ سڳورن صه پنهنجي مڪي زندگيءَ ۾ ڪافرن جي ظلم ۽ ستم جي مقابلي ۾ طاقت سان جواب ڏيڻ بجاءِ پرامن نموني حبشه ڏانهن هجرت ڪرڻ جو حڪم فرمايو.(٨) مڪي جي قريش جي سماجي بائيڪاٽ جو جواب قطع تعلق جي بدران شعب ابي طالب ۾ قيد رهڻ کي ترجيح ڏني.(٩) طائف جي سفر دوران اتان جي رهاڪن پاڻ سڳورن صه جي دعوت کي نه قبول نه ڪيو بلڪ پٿرن جو وسڪارو ڪيو ليڪن ان جي باوجود سندن خلاف بد دعا جي بدران امن ۽ عافيت جي دعا ڪئي.(١٠) صلح حديبيه جي موقعي تي تحمل جو مظاهرو ڪندي رسول الله صه نه لکڻ جي به اجازت

ڏني.(۱۱) آخري خطبي جي موقعي تي انهن سمورن رسمن کي ختم ڪرڻ جو اعلان فرمايو جيڪي معاشرتي تباهيءَ جو سبب بڻجي سگهن ٿيون.(۱۲) مطلب ته پاڻ سڳورن ﷺ جو انهن سمورين ناگوارين کي نظرانداز ڪرڻ جي منشا صرف هيءَ هئي ته جيئن پاڻ سڳورا پنهنجي اعليٰ مقصد واري سفر کي جاري رکي سگهن جنهن ۾ پاڻ سڳورا انتهائي ڪامياب نظر اچن ٿا.

۳ـ مذهبي آزادي:

اسلام عقلي مذهب آهي. ان جي دعوت ۽ تبليغ جا اصول حڪمت، دانش، وعظ ۽ نصيحت تي مشتمل آهن. اسلامي تعليمات جي روشنيءَ ۾ مذهب رضامندي، خوش دلي ۽ خود اختياري جذبي جو نالو آهي.ان جو تعلق قلب ۽ روح سان آهي ۽ اها حقيقت آهي ته دل ۽ روح تلوار جي زور تي تابع نٿو ڪري سگهجي. حضور ڪريم ﷺ تي ايمان آڻڻ دراصل يقين جو ٻيو نالو آهي. دنيا جي ڪابه طاقت زبردستي ۽ جبر سان ڪنهن ڪمزور ترين انسان جي دل ۾ يقين جو ذرو به پيدا نٿي ڪري سگهي. ان سلسلي ۾ اسلام جو ابدي اصول ”لا اكــــراه فــــي الـديـن“ (۱۳) يعني دين ۾ ڪابه زبردستي نه آهي. ”قـد تبيـن الـرشـد مـن الـغيّ“(۱۴) چاڪاڻ ته هدايت گمراهيءَ کان ظاهر ٿي چڪي آهي. ”فـمن شاء فـليـؤمـن و من شآء فليكفر“ (۱۵) يعني جيڪو چاهي سو قبول ڪري ۽ جيڪو چاهي سو انڪار ڪري. پاڻ ڪريم ﷺ انهيءَ فطري اصول کي اختيار ڪندي، ڪڏهن به زبردستي ڪنهن تي ايمان آڻڻ لاءِ زور نه ڀريو بلڪ پاڻ سڳورن ﷺ ان معاملي ۾ هرهڪ کي پوري آزادي عطا فرمائي ته جيئن عقل ۽ بصيرت رکندڙ شخص انهيءَ نور مان فيضياب ٿي سگهن ۽

گهٽ علم ۽ بي وقوف پڻ محروم رهجي وڃن. ان حوالي سان ارشاد خداوندي آهي:

”لو شآء ربک لآمن من في الارض کلهم جميعا فانت تکره الناس حتیٰ يکونوا مؤمنين“(١٦)

يعني جيڪڏهن تنهنجو پروردگار چاهي ها ته زمين جي سمورن ماڻهن کي ايمان وارو بڻائي ها ته ڇا (اي پيغمبر صه) تون ماڻهن کي ان ڳالهه تي مجبور ڪندين ته اهي ايمان وارا بڻجن.

حضور صه جي حياتيءَ جي آخري زماني ۾ عرب جي اڪثر قبيلن اسلام کي اختيار ڪرڻ شروع ڪيو هو. جنهن قبيلي آخر دم تائين سرڪشي ڪئي سو بنو حنيفه جو قبيلو هو. انهيءَ قبيلي جو سردار ثمامه اتفاق سان مسلمانن جي هٿان گرفتار ٿي مدينه شريف آندو ويو. پاڻ ڪريم صه کيس مسجد جي ٿنڀي سان ٻڌي ڇڏڻ جو حڪم فرمايو. پاڻ سڳورا صه جڏهن مسجد ۾ تشريف آور ٿيا ته کانئس خير و عافيت معلوم فرمايائون. ان تي ثمامه جواب ۾ چيو ته اي محمد صه! جيڪڏهن منهنجي قتل جو حڪم فرمائيندين ته اهو هڪ قاتل کان انتقام هوندو جيڪڏهن احسان ڪندين ته اهو هڪ شڪرگذار شخص تي احسان ٿيندو ۽ جيڪڏهن رقم وٺي آزاد فرمائيندين ته توهان جيڪي گهرندو سو ادا ڪندس. اهو ٻڌي پاڻ سڳورا صه خاموش ٿيا ويا. ٻئي ڏينهن به ساڳئي گفتگو ٿي، ٽئين ڏينهن به جڏهن ساڳئي ڳالهه ٻولهه ٿي ته پاڻ سڳورن صه حڪم فرمايو ته ثمامه جي رسي کولي کيس آزاد ڪري ڇڏيو. ثمامه تي انهيءَ توقع جي خلاف احسان ۽ ڪرم جو اهڙو ته اثر ٿيو، جو مسجد کان ٻاهر نڪري پرسان هڪ باغ ۾ وڃي غسل ڪيائين ۽

مسجد ۾ واپس اچي زور سان شهادت جو ڪلمو پڙهي مسلمان ٿيو.(١٧) اهڙي قسم جا سوين واقعا حديث ۽ سيرت جي ڪتابن ۾ موجود آهن ته پاڻ سڳورن صہ ڪڏهن به ڪنهن تي ايمان آڻڻ لاءِ طاقت ۽ قوت ڪي استعمال نه فرمايو.

٣۔ ناگوارين ڪي برداشت ڪرڻ:

حضور اڪرم صہ پنهنجي مبارڪ زندگيءَ ۾ جنهن برداشت جو مظاهرو فرمايو تنهن جو مثال انساني تاريخ ۾ ملڻ مشڪل آهي. پاڻ سڳورن صہ جي مڪي زندگيءَ جو هر لمحو ته برداشت ئي برداشت هو ليڪن مدني دور به اهڙي قسم جي واقعن کان وانجهيل نه آهي. عبدالله بن ابي مشهور منافق هو. بدر جي لڙائيءَ کان وٺي پنهنجي سموري زندگيءَ ۾ ڪوبه اهڙو موقعو نه ڇڏيائين، جنهن ۾ منافقانه ڪردار ادا نه ڪيو هائين. تبوڪ کان واپسيءَ تي جڏهن سندس نفاق واضح ٿي ويو ته سندس پٽ جيڪو مضبوط عقيدو رکندڙ پڪو مسلمان هو، پاڻ سڳورن صہ جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ پنهنجي منافق پيءُ جي قتل جي اجازت گهريائين ۽ عرض ڪيائين ته يا رسول الله صہ! مون کي پنهنجي پيءُ جي قتل جي اجازت ڏيو ايئن نه ٿئي جو ڪو ٻيو مسلمان جوش ۾ اچي ڪيس قتل ڪري وجهي ۽ مان وري ان کي پيءُ جي محبت ۾ ان کي قتل ڪري وجهان ۽ گنهگار ٿي پوان. پاڻ سڳورن صہ ڪيس قتل جي اجازت ڏيڻ بجاءِ فرمايو ته ماڻهو چا چوندا ته محمد صہ! پنهنجي ساٿين کي قتل ڪرائيندو ٿو وتي.(١٨) ان کان علاوه نجران جي عيسائين جو پاڻ سڳورن صہ جي خدمت ۾ حاضري ڀرڻ کان پوءِ مسجد نبويءَ ۾ پنهنجي طريقي سان نماز ادا ڪرڻ (١٩) ۽ ثقيف قبيلي جي بت پرست

مشرڪن جي وفد ڪي مسجد نبويءَ جي هڪ ڪنڊ ۾ تنبو هڻي رهائڻ، حالانڪ مديني ۾ تنبو هڻڻ لاءِ ڪافي جڳهه موجود هئي(٢٠) پاڻ سڳورن صہ جي برداشت جا اعليٰ مثال آهن. ايتري قدر جو ڪنهن صحابي سڳوري جي زبان مان هي لفظ بہ اچارجي ويا تہ سائين هي تہ ناپاڪ آهن. پاڻ ڪريم صہ فرمايو:

"ليس علىٰ الارض من نجاستهم بشئُ"(٢١)

يعني زمين تي سندن ناپاڪيءَ جو ڪوبہ اثر نٿو ٿئي.

مولانا مناظر حسن گيلاني پاڻ سڳورن صہ جي انهيءَ برداشت ۽ سهڻي سلوڪ کي هنن لفظن ۾ بيان ڪيو آهي:

"اسان اندازو نٿا لڳائي سگهون تہ ٿتل انسانيت جي انهيءَ آخري جوڙڻ واري جوڙڻ ۾ پنهنجي ڪردار کي ڪيتري حد تائين پهچايو. انسانيت جا اعليٰ ترين خيرخواه اهڙا انسان ٿي ٿي سگهن ٿا"(٢٢)

٥_ مذهبي آقائن ۽ پيشوائن جو احترام:

اسلام باطل مذهبن جي آقائن ۽ پيشوائن کي برو ڀلو چوڻ کان منع ڪري ٿو. هيءُ هڪ اهڙو ناپسنديده عمل آهي جيڪو مخالف مذهب رکندڙ ۾ ڪاوڙ ۽ ڪشيدگي پيدا ڪري ٿو. پاڻ سڳورن صہ جي مبارڪ حياتيءَ ۾ ڪوبہ اهڙو مثال نٿو ملي جنهن ۾ پاڻ سڳورن صہ ڪنهن ۾ نفرت پيدا ڪرڻ لاءِ ڪي لفظ پنهنجي زبان مبارڪ سان ڳالهايا هجن. سندن نبوت ۽ رسالت جو اصلي مقصد جيئن تہ غير مسلمن کي اسلام جي امن واري روشنيءَ ۾ داخل ڪرڻ هو ان ڪري پاڻ سڳورن صہ هر انهيءَ عمل کان رڪجڻ جي تعليم ڏني، آهي جنهن سان

ڪشيدگي پيدا ٿيڻ جو انديشو هجي. قرآن پاڪ ۾ ارشاد آهي:

”و لا تسبوا الذين يدعون من دون الله فيسبوا الله عدوا بغير علم“(٢٣)

يعني جن کي (ڪافر) الله کان سواءِ سڏين ٿا تن کي گاريون نه ڏيو نه ته اهي به بي علميءَ سان بي ادبي ڪري گاريون ڏيندا.

حضور صه جن جڏهن اسلام جي دعوت شروع ڪئي ته ان وقت ڪعبت الله شريف ۾ ٣٦٠ بت رکيل هئا. پاڻ سڳورا صه انهيءَ صورتحال ۾ ڪعبت الله ۾ نماز پڙهندا هئا ۽ ان جو طواف ڪندا هئا. پاڻ ڪڏهن به ان باري ۾ نه سوچيائون ته ڪو انهن بتن کي پچي پورا ڪيو وڃي بلڪ انهن بتن جي مزاحمت ڪرڻ جي بجاءِ پنهنجي دعوتي ڪم کي جاري رکيو، آخرڪار اهڙو وقت به آيو جو سندن هڪ ئي اشاري سان ڪعبت الله سمورن بتن کان پاڪ ٿي ويو.(٢٣)

٦ـ عبادت گاهن جي حفاظت:

پاڻ ڪريم صه جن نه صرف غير مسلمن جي معبودن کي گهٽ وڌ ڳالهائڻ کان منع فرمايو بلڪ انهن جي عبادت گاهن جي احترام جو به حڪم فرمايو. پاڻ ڪريم صه نجران جي عيسائين سان جيڪو معاهدو ڪيو ان جو هڪ فقرو هيءُ به هو ته انهن جي گرجائن ۽ ڪليسائن جي حفاظت مسلمانن جي ذمي هوندي.(٢٥) مولانا محمد تقي اميني فقهي ڪتابن جي حوالن سان نقل ڪيو آهي ته فقهه جي عالمن مسلمانن کي ٻين مذهبن جي عبادت گاهن ۽ مذهبي رهبرن جي احترام جو حڪم صادر ڪيو آهي. ڪتاب الخراج ۾ آهي:

"لا يهدم بيعته و لا يمنعون من ضرب النواقيس الا في اوقات الصلوة و لا من اخراج الصلبان في يوم عبدهم"(٢٦)

يعني يهودين ۽ عيسائين جي عبادت گاهن کي نه ڊاٺو وڃي، نماز جي وقتن کانسواءِ کين ناقوس وڄائڻ کان به نه روڪيو وڃي.

پاڻ ڪريم صہ جن جڏهن ڪنهن لشڪر کي جهاد لاءِ روانو فرمائيندا هئا ته پين هدايتن سان گڏ اهو به تاڪيد ڪندا هئا ته ڪنهن به عبادت گاهہ سان ڪابہ هٿ چراند نہ ڪئي وڃي.(٢٧)

٧_ جان ۽ مال جي حفاظت:

اسلام ۾ انساني جان ۽ مال جي حفاظت هڪ اهڙو بنيادي حق آهي جنهن ۾ مسلم ۽ غير مسلم جي ڪابہ تميز نہ رکي وئي آهي. ايتري قدر جو اسلام ۾ هڪ انسان جو قتل سموري انسانيت جو قتل قرار ڏنو ويو آهي. ارشاد رباني آهي:

"من قتل نفساً بغير نفس او فساد فكانما قتل الناس جميعاً"(٢٨)

يعني جنهن شخص ڪنهن انسان کي قتل ڪيو ۽ فساد ڦهلايو ان ڄڻ سموري انسانيت کي قتل ڪيو.

اسلام جيئن تہ انسان جي جان ۽ مال جي احترام ۽ پاسداريءَ جي تعليم ڏني ٿو بلڪ ڪنهن بہ انسان جي حقن کي غصب ڪرڻ واري جي لاءِ سخت سزا بہ مقرر ڪئي آهي. اسلام قتل جي جيڪا سزا قصاص مقرر ڪئي آهي، ان ۾ مسلم ۽ غير مسلم ۾ ڪوبہ فرق نہ رکيو آهي. ڇاڪاڻ تہ قصاص جو حڪم عام آهي.(٢٩) پاڻ ڪريم صہ جن جو فرمان آهي:

"من قتل معاهدا لم يرح رائحة الجنة و ان ريها ليوجد من ميسره اربعين عاماً"(٣٠)

يعني جيڪڏهن ڪنهن معاهدو ڪيل غير مسلم کي قتل ڪيو سو جنت جي خوشبوءِ سنگهڻ کان محروم ٿيندو جڏهن ته جنت جي خوشبوءِ چاليهن سالن جي پنڌ تائين محسوس ٿيندي.

هي روايت ۾ آهي ته جنهن معاهدو ڪيل غير مسلم تي ظلم ڪيو يا ان جي حقن ۾ ڪوتاهي ڪئي يا سندس طاقت کان وڌيڪ مٿس بار رکيو يا ان جي مرضيءَ کانسواءِ کائنس ڪا شي ورتي، آءٌ قيامت جي ڏينهن خود ان جي خلاف فريادي بڻجندس.(٣١) اسلام فقه جي روشنيءَ ۾ نقل ڪيل آهي ته جيڪڏهن ڪو مسلمان ڪنهن غير مسلم جي ملڪيت مان شراب يا خنزير کي ضايع ڪري ته ان مسلمان کي ان جي قيمت ڀري ڏيڻي پوندي.(٣٢) جڏهن اسلام ۾ حرام ڪيل شي جيڪا غير مسلم جي ملڪيت ۾ آهي، تنهن جي نقصان جو پورائو ڪرڻ ضروري آهي ته پوءِ واضح ٿئي ٿو ته ان جي مليڪت جي جائز حصي کي نقصان پهچائڻ ڪيڏو نه وڏو جرم آهي.

٨_ تاليف قلب:

سرورِ ڪائنات صه جي هڪ اعليٰ اخلاقي ۽ تبليغي خصوصيت تاليف قلب يعني پاڻ سڳورن صه جو سهڻو برتاءُ، جيڪو غير مسلمن ۽ نون مسلمانن سان ان غرض سان هو ته جيئن اهي اسلام کي شفقت ۽ رحمت تصور ڪن. قرآن پاڪ ۾ خرچ جا جيڪي موقعا ۽ جڳهون تجويز ڪيون ويون آهن تن جي تشريح ڪندي مولانا مفتي محمد شفيع

صاحب تاليف قلب جي مختلف قسمن تي روشني وجهندي لکي ٿو ته انهن ۾ ڪجهه شخص اهڙا هئا جن جي متعلق اهو واضح هو ته اهي نه تبليغ ۽ تعليم جو اثر وٺن ٿا ۽ نه جنگ ۾ مقابلي سان آماده ٿين ٿا. اهي صرف احسان ۽ سهڻي سلوڪ کان متاثر ٿين ٿا. پاڪ ڪريم صہ جي ته چاهت اها هئي ته ڪنهن طرح مان خدائي خلق ڪفر ۽ گمراهيءَ کي ڇڏي اسلام جي نور سان منور ٿئي. ان ڪري پاڪ سڳورن هر انهيءَ تدبير کي اختيار فرمايو جنهن سان هيءُ ماڻهو متاثر ٿي سگهن. اهڙي قسم جي شخصن تي خرچ ڪرڻ تاليف قلب ۾ شمار ٿئي ٿو.(۳۳) حديث ۽ سيرت جي ڪتابن ۾ ان قسم جا ڪيترائي مثال ڏسي سگهجن ٿا. حنين جي موقعي تي پاڪ سڳورن صہ غنيمت جي مال مان جيڪو واڌارو حصو عطا فرمايو، تنهن جو مقصد به تاليف قلب هو. پاڪ ڪريم صہ جي انهيءَ سهڻي برتاءَ انهن نوَن مسلمن کي مخلص بنائڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو.(۳۴)

اسلام ۾ هر انسان کي عزت ۽ شرافت حاصل آهي. ان ۾ مسلم ۽ غير مسلم نيڪ ۽ بد جو ڪوبه فرق نه رکيو ويو آهي. انسان جي حيثيت ۾ هر هڪ احترام جي لائق آهي. حضور صہ جي سيرت طيبه ۾ انساني عزت ۽ احترام جا ڪيترا ئي مثال موجود آهن. پاڪ ڪريم صہ ان سلسلي ۾ مسلم ۽ غير مسلم جي فرق کانسواءِ پنهنجي اعليٰ اخلاق جو مظاهرو فرمايو. پاڪ سڳورن صہ نه صرف پنهنجي تعلق وارن جي بيماريءَ جي حالت ۾ سندن مزاج پرسي ڪئي، ليڪن هڪ يهودي ڇوڪري جي بغير ڪنهن مذهبي ست ڀيد جي عيادت ڪرڻ فرمائي.(۳۵) جڏهن ڪنهن يهوديءَ جو جنازو گذرندو هو ته پاڪ سڳورا صہ ان جي احترام ۾ اٿي بيهندا هئا ته جيئن سائن همدرديءَ جو اظهار ٿئي.

سهل بن حنيف رضه ۽ قيس بن سعد قادسيه ۾ موجود هئا. انهن جي سامهون هڪ جنازو گذريو ان کي ڏسي ٻئي ڄڻا اٿي بيهي رهيا. کين ٻڌايو ويو ته هيُ هڪ غير مسلم جو جنازو آهي. ان تي ٻنهي سڳورن جواب ۾ فرمايو ته هڪ دفعي مديني ۾ پاڻ سڳورن صه جي سامهون هڪ جنازو گذريو ته پاڻ سڳورا صه اٿي بيهي رهيا پاڻ سڳورن صه کي ٻڌايو ويو ته هيُ يهوديءَ جو جنازو هو. ان تي پاڻ سڳورن صه فرمايو ته: ڇا هيُ انسان نه آهي؟(٣٦) هڪ دفعي ڪجهه شخص گرفتار ڪري مديني منوره آندا ويا. پاڻ سڳورن صه ڏٺو ته انهن ۾ هڪ عورت آهي جنهن جي مٿي تي چادر نه آهي. پاڻ ڪريم صه کيس پنهنجي چادر مبارڪ مٿي ڍڪڻ لاءِ عطا فرمائي. ڪنهن عرض ڪيو ته سائين هيُ عورت غير مسلم آهي. پاڻ صه ارشاد فرمايائون ته ڪجهه به هجي ليڪن نياڻي آهي.(٣٧) اهو ئي عظيم اخلاق آهي جنهن سان نفرت جي بجاءِ محبت ۽ اخوت جا جذبا وجود ۾ اچن ٿا.

١٠ ــ عفو ۽ درگذر:

عفو ۽ درگذر اسوه رسول صه جي اها نمايان صفت آهي جنهن پاڻ ڪريم صه کي سموري انسانيت جو رهبر ثابت ڪيو آهي. سندن فرمان مبارڪ آهي:

"ان اللـه لا يـمـحـوا السيء و لـكـن يمحوا السيء بـالحسن ان الخبيث لا يمحواه الخبيث"(٣٨)

يعني الله تعاليٰ برائيءَ کي برائيءَ سان نٿو ڌوئي بلڪ برائيءَ کي ڀلائيءَ سان صاف ڪري ٿو. برائي نه ٿي مٽجي.

هيءَ اها عمده تعليم آهي جنهن جي ڪري اسلام جا مخالف پاڻ ڪريم صه جي سامهون ڪنڌ نوائڻ تي مجبور ٿي ويا. انساني تاريخ ۾ فتح مڪه جو واقعو پاڻ ڪريم صه جي لازوال عفو و درگذر، فراخدلي ۽ وسيع قلبيءَ جو روشن مثال آهي. انهيءَ موقعي تي جڏهن ڪنهن اصحابي سڳوري رضه جي زبان مان هي لفظ نڪتا ته "اليوم يوم القيامة" ته جواب ۾ پاڻ سڳورن صه فرمايو ته "اليــوم يــوم الــمــرحــمة" (٣٩) يعني اڄ رحم جو ڏينهن آهي. ۽ جڏهن سندن جاني دشمنن کي پيش ڪيو ويو ته پاڻ سڳورن صه فرمايو: "لا تشريــب عليكم اليوم يغفر الله لكم و هو ارحم الراحمين" يعني اڄ توهان تي ڪابه معيار ناهي الله توهان جي گناهن کي معاف فرمائي، هو سڀ کان وڌيڪ رحم ڪرڻ وارو آهي.

"اذهبوا و انتم الطلقآء" (٣٠) وڃو توهان سمورا آزاد آهيو.

اهڙيءَ طرح خيبر ۾ زهر ڏيڻ واري يهودي عورت کي معاف فرمايو. (٣١)

پنهنجي چاچي حضرت حمزه رضه جي قاتل وحشي سان درگذر جو معاملو فرمايو جڏهن هن پاڻ ڪريم صه کان پناه ورتي ۽ اسلام قبول ڪيو. پاڻ سڳورن صه کيس صرف ايترو فرمايو ته جڏهن تون منهنجي سامهون اچين ٿو ته مون کي منهنجو چاچو ياد اچي وڃي ٿو. (٣٢) حضرت حمزه رضه جي جيري کي ڪڍي چٻاڙڻ واري عورت هنده کي معاف فرمايو. فتح مڪه جي موقعي تي جڏهن هوءِ نقاب اوڙهي آئي ته جيئن پاڻ سڳورا صه کين سڃاڻي نه سگهن ۽ کيس امن ملي وڃي ليڪن پاڻ سڳورن صه سڃاڻڻ جي باوجود کيس معاف ڪري ڇڏيو. (٣٣)

احد جي لڙائيءَ ۾ سندن چهري مبارڪ کي زخمي ڪرڻ وارن جي لاءِ مغفرت جي دعا گهريائون(٣٤). جڏهن ڪين دشمن جي لاءِ بد دعا گهرڻ لاءِ عرض ڪيو ويو ته فرمايائون ته: مان دنيا ۾ زحمت لاءِ نه بلڪ رحمت جي لاءِ آيو آهيان.(٣٥)

افڪ جي واقعي ۾ حضرت عائشه رضه تي بهتان مڙهڻ ۾ منافقن جو سردار عبدالله بن ابي سر فهرست هو ليڪن پاڻ سڳورا صه هميشه سائس رحم ۽ ڪرم جو معاملو فرمائيندا رهيا. جڏهن هو مري ويو ته پاڻ سڳورن صه ان جي ڪفن ۾ پنهنجو پهرياڻ ڏنو ۽ مغفرت جي لاءِ دعا گهري. حضرت عمر رضه جڏهن بار بار روڪڻ تي گهريو ته رحيم ۽ ڪريم نبي صه فرمايو:

"انی خیرت فاخترت لو اعلم انی زدت علی السبعین یغفر له ما یقن علیها"(٣٦)

> يعني مون کي اختيار ڏنو ويو ان ڪري مون نماز پڙهائڻ کي ترجيح ڏني. جيڪڏهن مون کي معلوم ٿي وڃي ته ستر ڀيرا مغفرت گهرڻ کان پوءِ به هن کي معافي ملي ويندي ته مان ايترا ڀيرا مغفرت جي دعا گهران ها.

عڪرمه، ابو جهل جو پٽ مڪي جي فتح جي موقعي تي يمن ڀڄي ويو. سندس گهرواري مسلمان ٿي وئي هئي. سندس ڪوشش سان عڪرمه به مسلمان ٿي ويو. هوءَ کيس پاڻ ڪريم صه جي خدمت ۾ ساڻ ڪري آئي. حضور صه خوشيءَ مان ايترو ته تيزيءَ سان عڪرمه ڏانهن وڌڻ لاءِ اٿيا جو سندن جسم مبارڪ تان چادر لهي وئي ۽ سندن زبان مبارڪ تي هي لفظ جاري هئا "مرحبا بالراكب المهاجر"(٣٧) اي هجرت ڪرڻ وارا سوار تنهنجو اچڻ مبارڪ آهي. اهڙي رحم ۽ ڪرم،

عفو ۽ درگذر جي باري ۾ مشهور مستشرق عالم ٿوراندي پنهنجي راءِ ڏيندي لکي ٿو ته:

"غير ضروري معاملن ۾ پنهنجي ذاتي توهين کي برداشت ڪرڻ ۽ اسلام جي پيغمبر جي همت ۽ حوصلي واري صفت ظاهر ڪري ٿي ته پاڻ ڪريم صہ بي مثال ۽ منفرد شخصيت جا مالڪ هئا" (۳۸)

تجزيو:

موجوده دور ۾ مسلم امت نازڪ مرحلن مان گذري رهي آهي. اسلام جا مخالف پنهنجي طاقت ۽ قوت سان اسلام کي مٽائڻ جي لاءِ پنهنجي سمورين صلاحيتن ۽ قوتن کي اهڙي طرح ڪتب آڻي رهيا آهن جهڙي طرح شروعاتي دور ۾ مڪي جي مشرڪن اسلام کي مٽائڻ جي لاءِ استعمال ڪيون. اهڙي نازڪ صورتحال ۾ اسان جي نجات ۽ فلاح جو واحد رستو صرف ۽ صرف اسوه رسول صہ کان سواءِ ٻيو ڪوبہ نہ آهي. جيڪڏهن اسان اسوه رسول صہ کي ڇڏي ڪفر جي طريقہ ڪار مطابق انهن سان مقابلو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ته انهن کي ڪڏهن بہ شڪست نٿا ڏئي سگهون.

قرآني تعليمات مان اها ڳالهه صاف طرح سان واضح آهي ته ڪفر ڪڏهن بہ طاقت ۽ زبردستيءَ سان نہ ٿٽي سگهيو آهي بلڪ انبياء عليهم السلام جي اسوه جي بنياد تي اعليٰ اخلاقي وصفن سان نامراد ٿيو آهي. قرآن پاڪ جو هيءُ واضح اعلان "انتم الاعلون ان كنتم مؤمنين" يعني توهان ئي مٿانهان هوندؤ جيڪڏهن توهان سچا مؤمن آهيو، اسان کي هر وقت ياد ڏياري ٿو ته اسان ايمان جي بنياد تي انهن اعليٰ اخلاقي

صفتن کي پيدا ڪرڻ جي جدوجهد ڪريون ۽ جڏهن اهي اعليٰ اخلاقي صفتون انفرادي ۽ اجتماعي طور تي مسلمانن جي زندگيءَ ۾ نمودار ٿينديون ته ڪفر وٽ حق جي راهه کي اختيار ڪرڻ کان سواءِ ڪو چارو باقي نه رهندو. الله تعاليٰ اسان کي دين جي صحيح سمجهه ۽ فهم عطا فرمائي. آمين.

حوالا ۽ اشارا:

(١) علامه عبدالرحمٰن ابن خلدون: سيرت النبي صه (اردو) مترجم ڊاڪٽر حافظ حقاني ميان قادري، الفيصل ناشران ڪتب لاهور، ٢٠٠١، ص: ١٥٩

(٢) دائره معارف اسلاميه، جلد ١٩ (اردو)، دانش گاهه پنجاب لاهور، ١٩٨٦ع، ص: ١٣٣

(٣) الانبياء، آيت ١٠٧

(٤) آل عمران، آيت ١٠٩

(٥) الڪهف، آيت ١٩

(٦) القلم، آيت ٣٨

(٧) سوامي لڪشمن پرشاد: عرب ڪا چاند (اردو)، مڪتبه تعمير انسانيت لاهور، ص: ١٦٢

(٨) مولانا صفي الرحمٰن مبارڪپوري: الرحيم المختوم (اردو)، المڪتبه سلفيه، لاهور، ٢٠٠٣ع، ص: ١٣٢

(٩) نجات الله صديقي: اسلام ڪا نظام محاصل (اردو)، مڪتبه چراغ ڪراچي، ١٩٦٦ع، ص: ٢٤٢

(١٠) مولانا وحيد الدين خان: تعمير انقلاب (اردو)، فضلي سنز

لاهور، ١٩٨٣ع، ص: ٣٦
(١١) طاهر محمود اشرفي: رواداري سيرت طيبه ڪي روشني ۾ (اردو)، عمر پبليڪشنز، ٢٠٠٠ع، ص: ٣٢
(١٢) ايضاً، ص: ٣٣
(١٣) البقره، آيت ٢٥٦
(١٤) ايضاً
(١٥) الڪهف، آيت ٢٩
(١٦) اليونس، آيت ٩٩
(١٧) ابو الفرج عبدالرحمٰن: اخلاق النبي صه (اردو)، عبدالرحمٰن حبيب گنج لاهور، ص: ٤٩-٥٠
(١٨) صحيح بخاري، جلد اول، ڪتاب الجنائز، ص: ٣٤٣
(١٩) ڊاڪٽر ظهور احمد اظهر: فصاحت نبوي (اردو)، اسلامڪ پبليشنز لاهور، ١٩٨٢ع، ص: ٣٧١
(٢٠) قاضي زين العابدينؒ ميرٺي: نبي عربي (اردو)، جيد برقي پريس دهلي، ١٣٥٨ھ، ص: ١٣٧
(٢١) مقالات سيرت: پروفيسر عبدالماجد، ٢٠٠٣ع، وزارت مذهبي امور اسلام آباد، ص: ٨٧
(٢٢) مولانا مناظر حسن الگيلاني: مسلمانون ڪي فرقه بنديون ڪا افسانه (اردو)، اداره اسلاميات لاهور، ١٩٧٦ع، ص: ٦٦
(٢٣) الانعام: آيت ١٠٨
(٢٤) قاضي محمد سنمان منصور پوري: رحمت للعالمين (اردو)، جلد اول، شيخ غلام علي اينڊ سنز لاهور، ص: ١١٨

(۲۵) حڪيم ابو البرڪات عبدالرئوف داناپوري: اصح السير (اردو)، نور محمد ڪارخانه تجارت ڪتب ڪراچي، ۱۹۲۲ع، ص: ۴۷۳

(۲٦) امام يوسف: ڪتاب الخراج، ص: ۱۴۳، بحواله مولانا تقي اميني: اسلام اور جديد دور ڪي مسائل، ص: ۳۳۵

(۲۷) ايضا، ص: ايضاً

(۲۸) المائده: آيت: ۳۲

(۲۹) البقره: آيت: ۱۸۹

(۳۰) مجيب الله ندوي: اسلام ڪي بين الاقوامي اصول و تصورات (اردو)، مرڪز تحقيق ديال سنگهه ٹرسٹ لائبريري لاهور، ۱۹۹۰ع، ص: ۲۰

(۳۱) مولانا صلاح الدين: بنيادي حقوق (اردو)، اداره ترجمان القرآن لاهور، ۱۹۷۸ء، ص: ۴۴

(۳۲) مولانا سيد ابو الاعليٰ مودودي: اسلامي رياست ۾ ذميون ڪي حقوق (اردو)، اداره ترجمان القرآن لاهور، ص: ١٦

(۳۳) مفتي محمد شفيع عثماني: تفسير معارف القرآن، جلد۴ (اردو)، ادره معارف ڪراچي، ۱۹۹٦ع، ص: ۳۰۱

(۳۴) محمد احمد هاشميل: غزوه حنين (اردو) مترجم اختر فتح پوري، نفيس اڪيڊمي ڪراچي، ۱۹۸۸ع، ص: ۲۷۱_۲۷۴

(۳۵) علامه شبلي نعماني: سيرت النبي صه، جلد اول (اردو)، فضلي سنز ڪراچي، ص: ۱۸۵

(۳٦) فتح الباري شرح صحيح بخاري، جلد۳، ص: ۲۱۴

(٣٧) سيرت النبي صہ، ص:
(٣٨) مولانا وحيد الدين خان: ڪاروان حيات (اردو)، فضلي سنز ڪراچي، ص: ١٨٥
(٣٩) ابن القيم الجوزي: زاد المعاد، جلد اول (اردو)، مترجم: ڊاڪٽر مقتدي حسن الازهري، ادبيات لاهور، ص: ٣٢٣
(۴٠) محمد احمدهاشميل: فتح مڪہ (اردو)، مترجم: اختر فتح پوري، نفيس اڪيڊمي ڪراچي، ١٩٨٣ع، ص: ٢٩٣
(۴١) محمد احمدهاشميل: فتح خيبر (اردو)، مترجم: اختر فتح پوري، نفيس اڪيڊمي ڪراچي، ١٩٨٥ع، ص: ١٩٦
(۴٢) سيد سليمان ندوي: خطبات مدارس (اردو)، اداره اسلاميات لاهور، ١٩٨٣ع، ص: ١١٩
(۴٣) ڊاڪٽر خالد علوي: انسان ڪامل (اردو)، الفيصل اردو بازار لاهور، ٢٠٠١ع، ص: ٦٦٧
(۴۴) سيرت النبي صہ، جلد٦، ص: ٨٢
(۴۵) سيرت النبي صہ، جلد٦، ص: ٨٢
(۴٦) صحيح بخاري، جلد اول، ڪتاب الجنائز، ص: ٣۴٣
(۴٧) ابراهيم العمادي: خاتم النبيين (اردو)، مڪتبہ سلطاني ممبئي، ١٩٥٠ع، ص: ١٧٧
(۴٨) مقالا سيرت: سيد احمد جالنڌري، ١٩٨٩ع، وزارت مذهبي امور اسلام آباد، ص: ٢٧٠

غير مسلمن جي جان، مال ۽ عزت جي حفاظت

سيرت رسول [redacted]ي روشنيءَ ۾

☆پروفيسر عبدالقادر چاچڙ

اسلام دين فطرت آهي، اسلمي قانون ۽ اسلامي ملڪ (Islamic law & Islamic state) ۾ مردن ۽ عورتن، ننڍن ۽ وڏن، مسلمانن ۽ غير مسلمن، مالڪن ۽ ٻانهن (غلامن)، پنهنجن ۽ پراون، جانورن ۽ جاندار کي حق حاصل آهن. جيڪي ماڻهو اسلامي عقيدن ۽ قانون کي مڃين ٿا انهن کي مسلمان چئبو آهي ۽ جيڪي اسلامي فلسفي ۽ قانون کي نٿا مڃين انهن کي غير مسلم چئجي ٿو.

جيئن سڌي رستي تي هلڻ وارا ۽ ڀٽڪيلراهـ تي هلڻ وارا برابر نه آهن تيئن اسلامي طريقي تي هلڻ وارا ۽ غير اسلامي طريقي اسلامي طريقي تي هلڻ وارا به پاڻ ۾ هڪ جهڙا نه آهن. اسلام متعلق الله تعالي قران مجيد ۾ فرمايو آهي:

"ان الدين عند الله الاسلام"(١)

ترجمو: بيشڪ دين الله وٽ اسلام ئي آهي.

اسلام جي اچڻ بعد هاڻي ٻيو ڪوبه دين قابلِ عمل نه رهيو آهي، ڀهريان آيل اسلامي ڪتاب ۽ دين سڀ منسوخ آهن. هاڻي انهن مذهبن تي عمل ڪرڻ ماڻهن لاءِ فائديمند نه آهي. انهي متعلق الله تعالي جو فرمان آهي:

"و من يبتغ غير الاسلام دينا فلن يقبل منه و هو فى الآخرة من الخاسرين"(٢)

ترجمو: جيڪو اسلام کان سواءِ ٻي دين جي طلب (پيروي) ڪندو اهو ڪائنس هرگز قبول نه ڪيو ويندو ۽ اهو آخرت ۾ نقصان وارن مان هوندو.

اڳين سيني آسماني ڪتابن ۾ ماڻهن کي هدايو ويو هو ته آخري نبي ۽ رسول ايندو، جڏهن اهو اچي ته توهان سڀ انهي جي هدايل طريقي تي هلجو. انهي متعلق ڊاڪٽر وهبت زحيلي لکي ٿو:

☆اسسٽنٽ پروفيسر گورنمنٽ اسلاميه آرٽس ۽ ڪامرس ڪاليج سکر